

Comuna Ribița este situată într-o zonă pitorească din Depresiunea Bradului, pe Valea Crișului Alb, în acea Țară a Zarandului atât de bogată în aur și eroi. În centrul satului Ribița, peste apa pârâului cu același nume, pe o mică ridicătură a terenului își înalță turla spre cer biserica ortodoxă cu hramul "Sfântul Nicolae", biserică declarată monument istoric datorită picturilor sale care aruncă o lumină neașteptată asupra istoriei și culturii românești din Transilvania secolului XV.

Biserica a fost construită la sfârșitul secolului al XIV-lea, începutul secolului al XV-lea, din piatră de râu și pietre fățuite pe muchiile construcției, în stilul sală cu tavan, sanctuar rectangular și turn-clopotniță decroșat pe latura de vest. Acest tip arhitectural este răspândit în perioada respectivă în Transilvania și îl regăsim la monumentele de la Sântămărie Orlea, Strei, SuseniColți, Leșnic, Crișcior, Ostrov, Hălmagiu, Lupșa sau Zlatna. În ceea ce privește dimensiunile, monumentul zărăndean poate fi comparat cu cel de la Strei cu care se înrudește și ca plan.

Grosimea pereților este de 0,90 iar pentru turn variază între 1-1,10 m. Biserica Ortodoxă Ribița este declarată monument istoric și inclusă pe lista monumentelor de Patrimoniu European. Picturile existente aici, picturi realizate la începutul secolului al XV-lea care ulterior au fost acoperite cu straturi succesive de var, au o valoare artistică deosebită, ele îmbinând tehnici de pictură specifice goticului occidental, dar mai ales bizantine, impregnate de un specific național românesc. Totodată, trebuie subliniată valoarea teologică a scenelor religioase prezente aici, deoarece multe dintre scenele biblice au o abordare inedită: Buna Vestire, Nașterea, Învierea, Cina cea de taină, etc. Aceleași picturi, conform specialiștilor care le-au studiat în ultimul secol, au o importantă valoare documentară pentru perioada respectivă, care este săracă în informații. Astfel, tabloul votiv zugrăvit pe peretele sudic, în care apar ctitorii bisericii, cnezii de Ribița cu familiile lor, aduce în fața privitorului o epocă îndepărtată, despre care documentele cancelariei maghiare vorbesc foarte puțin.

Pisania scrisă în limba medio-bulgară nu ne aduce din păcate date complete, deoarece aceasta s-a păstrat fragmentar, fiind acoperită și deteriorată în timpul lucrărilor de renovare executate între anii 1869-1870, de unul din stâlpii care susțineau bolta construită atunci. Astăzi știm din textul rămas al pisaniei că biserica a fost ctitorită de cnezii de Ribița, frații Vladislav și Miclăuș, împreună cu soțiile Sora și Stana și fiica lui Vladislav, Ana. Sfințirea bisericii s-a făcut în timpul preotului Dragosin, la 15 iulie 1417 (1414?, 1404?). Însă, în urma săpăturilor realizate la biserica din Ribița în anul 1990 și a cercetărilor de arhivă, istoricul și arheologul Andrei Adrian Rusu, vine cu date suplimentare. El face referire la al doilea articol scris în anul 1929 de Silviu Dragomir despre biserica de la Ribița, articol în care acesta se referă la un material apărut în anul 1868 într-o revistă maghiară sub semnătura lui Odon Nemes.

Articolul lui Nemes se intitula A ribicei templom 1404-bol (Biserica Ribiceni din 1404) și apăruse în revista maghiară Hazánk s a Külföld. Pentru acest articol Nemes a utilizat informații istorice de primă importanță a căror proveniență se pare că a fost arhiva propriei familii, deoarece Nemes se născuse la Ribiceni în anul 1847, iar după nume probabil că a aparținut uneia dintre cele trei ramuri importante de nobili proveniți din cnezii de Ribiceni. Nemes vorbește tot atunci despre primul său strămoș de la Ribiceni, și anume Neacșa Teodor (Nexa Teodor) căruia i se confirmă în anul 1369, stăpânirea asupra satelor Ribiceni, Mesteacănu de Jos și Mesteacănu de Sus, Brad și Tertfalva (Țebea?).

La 1404, fiul lui Neacșa, pe nume Vladislav, a fost sancționat cu pierderea moșiilor de către regele Sigismund de Luxemburg, pentru nota infidelitas. Însă, în același an, fiii lui Vladislav, anume Matia, "Vratislav" și Miclăuș primesc înapoi moșiile. Acest fapt ar explica o mai veche traducere în rezumat a pisaniei menționată de același Nemes: Drept mulțumire lui Dumnezeu am ridicat această biserică pentru că regele Sigismund a restituit bunurile pierdute de tatăl nostru Vladislav. Matia, Vratislav și Miclăuș de Ribiceni și cu fetele Ana și Ioanca (Stanca). În fragmentul de tablou votiv pe care îl putem privi astăzi la Ribiceni, ne apar doar doi ctitori Vladislav și Miclăuș, fiica Ana și soția Stan(c)a. Dar, așa cum arătam mai sus, conform informațiilor mai vechi oferite de Nemes, Andrei Adrian Rusu susține și existența unui al treilea frate, cu numele de Matia. Argumentează aceasta prin documentul emis de Capitlul din Oradea în anul 1527, în care se arată că din cei trei frați s-au dezvoltat trei familii nobiliare din zonă. Documentul a fost întocmit pe baza cercetărilor efectuate în teren, la Ribiceni, unde au fost interogate mai multe persoane, dintre care trei cu vârste de peste un veac. Astfel s-a dovedit că din Matia a luat ființă familia Ribicey, de la Vratislav familia Nemeș, iar de la Miclăuș, familia Bradi.

Această ipoteză nu pare deloc fantezistă, deoarece se știe că din vechile familii cneziale din Transilvania au luat ființă mari familii nobiliare maghiare (Kristiory, Kendeffy, Nopcea, etc.) Astfel, Mario Ruffini spune despre cnezii români din Transilvania, că vor fi înnobilați de regii maghiari pentru diverse servicii aduse coroanei. "Ei se vor înstrăina tot mai mult de națiunea română, căreia

la un moment dat nu-i mai aparțin nici prin religie, nici prin interese sociale, economice sau politice, iar interesele lor vor fi în viitor cele ale statului care îi crease și înnobilase". Dar acest lucru se va întâmpla mai târziu, probabil la sfârșitul secolului al XV-lea, începutul secolului al XVII-lea, când presiunea maghiară va deveni mai intensă. Astfel, principele Ioan Sigismund va duce o politică de trecere a Transilvaniei la protestantism. Politica sa era menită să-i desprindă din punct de vedere religios pe supușii români de lângă cele două voievodate românești. "Creând o biserică protestantă română în Transilvania, românii ar fi fost orientați într-o altă direcție, contrară celei care cu ortodoxismul îi împingea spre Moldova și Țara Românească".

La 1564, reforma calvinistă este admisă oficial de către Dietă, prin aceasta dorindu-se să se facă din religie un instrument de guvernare. Acesta este probabil și momentul în care picturile de la Ribița au fost acoperite, încercându-se convertirea locuitorilor la noua religie și totodată maghiarizarea lor. Tot în această perioadă au fost îndepărtați preoții și episcopii ortodocși, fiind considerați trădători ai statului. Au mai rămas doar în jurul mănăstirilor câte 2-3 călugări analfabeți, protejați de marile familii nobiliare, care mai păstrau religia ortodoxă. Același lucru este posibil să se fi întâmplat și la Ribița, deoarece se presupune că inițial biserica de aici a funcționat și ca mănăstire cu un număr mic de călugări, conform termenului monastir care apare în pisanie. În momentul când nu au mai putut fi protejați de familia de nobili de aici, ei s-au mutat peste dealul din răsărit unde și-au construit o altă biserică ce a dăinuit până la sfârșitul secolului XVIII, (Mănăstirea Vaca) susține Andrei Adrian Rusu, deși alți cercetători nu sunt de aceeași părere. Cu toate strădaniile maghiarilor, noua religie nu a fost însușită de români, iar la 1571, se reușește cu ajutorul și acceptul lui Ștefan Bathory, unirea tuturor românilor din Transilvania sub un singur episcop, Eftimie.

Revenind la tabloul votiv putem afirma fără rețineră că informațiile pe care acesta ni le aduce cu privire la cnezii români, la starea lor materială, la relațiile acestora cu puterea maghiară, la modul în care se îmbrăcau, la condiția socială și gradul de cultură, sunt deosebit de importante. În ceea ce privește celelalte picturi prezente în biserica de la Ribița, pe lângă valoarea lor artistică incontestabilă, ele sunt de o deosebită subtilitate teologică. Pe peretele estic, care desparte naosul de altar, a fost pictat Mandilyonul, altfel spus, chipul mântuitorului Iisus Hristos, încadrat de un ștergar cusut cu motive populare românești de culoare albastră. Acest chip al lui Iisus impresionează prin proporțiile neobișnuite, prin privirea tulburătoare, în același timp blândă și pătrunzătoare.

Dan Căceu, cel care a scos acest chip de sub straturile de var, spune că "este cel mai frumos Pantocrator din pictura românească". Plasat la înălțime, în spațiul ce face legătura între biserica cerească și cea pământească, el ilustrează dogma Întrupării reale a Cuvântului. Acest mod de pictare a chipului lui Iisus pe fondul unui ștergar suspendat, a apărut în pictura bizantină în secolul al XIII-lea. De asemenea, nimbul cruciger, cu brațele "crucii" lărgite brusc la extremități și purtând, ca decoratie, imitații de pietre prețioase, amintește de caracteristicile picturii bizantine din veacurile XII-XIII. Buna-Vestire pictată spre nord, pe același perete, are o formulă iconografică fără precedent: Maria primește vizita Arhanghelului, purtând coroană pe cap, iar la scenă asistă și regele David.

Prezența lui David la această "întâlnire" dintre Maria și mesagerul Domnului, subliniază genealogia pe linie umană a lui Iisus. Coroana de pe capul Mariei ilustrează faptul că ea vine dintr-un neam de regi, dar și recunoașterea ei, prin rolul pe care și-l asumă, ca Regină-Mamă a întregii firi. Pe același perete care desparte naosul de altar, de data aceasta spre sud, este zugrăvită scena Nașterii lui Iisus, pictată și ea, într-o manieră mai puțin obișnuită. Astfel, în prim-planul scenei respective o regăsim pe Maica Domnului care stă pe un tron, ca o regină, prezentându-l pe Iisus, celor trei magi, care I se închină.

Baia și ieslea rămân în plan secund, pictorul dorind să scoată în evidență divinitatea Pruncului abia născut, prin aducerea în prim-plan a scenei Închinării Magilor. Un alt detaliu iconografic foarte rar întâlnit este prezența în scena Nașterii, a Îngerului "Astrofor", cel care a condus steaua care vestea

lumii Nașterea Pruncului Iisus, fiind și primul înger care a asistat la aceasta. Ingerul Astrofor înlocuiește Steaua, "la fel ca în mozaicurile bizantine de la Daphni". Important de remarcat în această scenă este grupul celor doi ciobani care se bucură (cântă în fluier?) și ei de Nașterea lui Iisus. Ciobanii poartă pe cap căciuli albe din blană de miel, cămăși din pânză care coboară până deasupra genunchiului, pantaloni din pânză albă strânși pe picior, fiind încălțați cu opinci. Astfel, pictorul aduce un plus de informație legată de atmosfera locală, prin vestimentația celor doi ciobani, o vestimentație specifică țăranilor din zonă, la data construirii bisericii.

Ecaterina Cincheza Buculei spune despre pictura ce îmbracă peretele care desparte nava de altar, următoarele: "Tot acest comentariu teologic pictat în jurul Mandylionului sugerează un savant discurs privind ființa divino-umană a lui Hristos, discurs ce se continuă pe pereții de nord și sud". Învierea, pe zidul nordic, este și ea zugrăvită într-o manieră absolut inedită: Iisus binecuvântând, așezat în centrul unei mandorle ovale, purtate de doi îngeri, este ridicat spre cer. În stânga sa, în imediata apropiere, este zugrăvită o fiară imensă, roșie, cu urechi mari, bot și labe terminate cu gheare, fiară care este identificată de către specialiști cu Demoniacul sau Leviatanul.

Alăturarea Demoniacului și a Divinului ("Iisus în glorie luminoasă") sugerează "trecerea oamenilor de la starea de robi ai păcatului, deci ai satanei, la starea de fii ai lui Dumnezeu". O altă scenă, care premerge reprezentarea Leviatanului, de curând scoasă la iveală, dar nu în totalitate, este aceea a coborârii lui Iisus în iad. Se observă cum Iisus calcă un trup căzut la pământ, ce are mâinile legate. Prin jertfa sa pe cruce Iisus scoate întreaga lume de sub incidența păcatului adamic, sfărâmă porțile iadului, scoțând umanitatea de sub tutela Satanei. Toate acestea sunt sugerate de scena în care picioarele lui Iisus calcă acel trup, simbol al păcatului și al celui care dominase lumea până la venirea Sa în lume, până la jertfa Sa pe cruce. În pronaos, regăsim reprezentări ale iadului, păstrate fragmentar, un Stâlpnic, iar pe peretele sudic al bisericii scene care redau Raiul, Schimbarea la față, Botezul Domnului, Întâmpinarea Domnului.

Sfântul Nicolae și Sfânta Varvara, patroana minerilor din zonă, încadrează ușile Împărătești, fiind două picturi integral păstrate și deosebite ca realizare artistică. În partea cea mai importantă a bisericii, și anume altarul, locul unde are loc prefacerea Darurilor, pictorul a respectat iconografia bizantină, spune Ecaterina Cincheza Buculei, ilustrând taina ce are loc în acest spațiu - Melismosul - momentul jertfei euharistice. Scena respectivă nu se păstrează integral, deoarece a fost fragmentată de fereastra mare tăiată în perete în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Probabil că între cei doi Arhangheli (Mihail și Gavriil) aflați pe perețele de răsărit de-a dreapta și de-a stânga, cu cădelnițe ample arcuite în mâini, să fi existat inițial o masă a altarului pe care Iisus Prunc, simbolizat de un disc sau un potir, este pâinea și vinul care se transformă prin efectul epiclezei și devine Trupul și Sângele lui Hristos. Figuri de îngeri, diaconi și ierarhi, întregesc această scenă.

În ceea ce privește figurile celor doi arhangheli care veghează taina epiclezei, aprecierile criticilor de artă sunt extrem de entuziaste, mai ales figura Arhanghelului Mihail, fiind considerată una dintre cele mai reușite figuri de îngeri din perioada respectivă, Sorin Ulea comparându-l cu îngeri din bisericile de la Cefalu, San Angelo in Formis și Kintvisi: "Marea-i frumusețe izbește ochiul din prima secundă, dar făcând apoi, la rece ca să zicem așa, asociațiile și disociațiile necesare și ferindu-ne de afect, căci afectul poate influența subiectiv balanța, constatăm că ea, această frumusețe, e egalată dar nu întrecută de îngerii de la Cefalu, San Angelo in Formis și Kintvisi. Cât despre transcendența divină, care e atât de manifestă în această imagine, ea îl absoarbe pe privitor cu o forță cu atât mai mare în raport cu ceilalți îngeri, cu cât expresia arhanghelului iradiază, în plus față de aceștia, o seninătate tinerească incredibil de pură și de luminoasă, amplificată și de o inteligență atât de matură și de știutoare încât, depășind total vârsta sa atât de tânără, ne dă imperativ senzația că ne aflăm în fața unei ființe supratereștre".

Biserica de la Ribița reprezintă singurul ansamblu iconografic bizantin din Transilvania secolului al

XVlea, păstrat integral. Însă acest ansamblu iconografic este departe de a-și fi dezvăluit toate secretele. În ultimii ani s-au făcut pași mici în încercarea de restaurare a picturilor, lucrându-se de fapt doar la decaparea lor, care nu a fost nici până acum realizată în totalitate. Însă, în prezent, biserica se află într-un program complex de restaurare, atât interioară cât și exterioară, printr-un proiect cu finanțare europeană. De aceea, ultimele concluzii vor putea fi trase doar atunci când întreaga pictură va fi scoasă la lumină și restaurată corespunzător. Atât fresca de la Ribița cât și cercetările de arhivă, încă mai pot aduce informații importante despre cnezii de Ribița, despre istoria zonei.

Muzeograf Monica Dușan

INDEPENDENȚA
ROMÂNĂ *Independența
prin Cultură*